

Bijbels ABC: drie recensies

Boekbespreking¹

K.H. Miskotte, *Bijbelsch ABC*, Nijkerk (Callenbach) z.j. (1941).

J. Koopmans²

Had de uitgever ons dit boek ter bespreking toegezonden – wij zouden niet tot heden hebben gewacht met daarvan in ons blad melding te maken. Nu dat niet is gebeurd is deze bespreking derhalve wat vertraagd. Maar wij willen toch niet nalaten iets over dit voor ons bijzondere geschrift te zeggen.

Wat het boek behelst, en hoe het aan zijn titel gekomen is, behoeft in het blad van onze Gemeente nauwelijks nog met zoveel woorden worden gezegd. Iedere lezer weet van de cursus die dr. Miskotte geeft voor de leiders van de bijbelkringen, die zich in verschillende delen van de stad zijn gevormd. Ook degenen die niet wekelijks naar de Dam zijn getrokken kunnen zich nu aansluiten bij de woensdagavondleerlingen van onze *doctor*.

In heb het boek nu éénmaal doorgelezen – maar ik ben er nog lang niet doorhéén! Het is een geschrift van zó verrassende diepte en oorspronkelijkheid dat men er heel lang aan leren kan. Het beweegt zich natuurlijk óók in de lijn van een theologische traditie, van een ‘school’ in het theologisch denken en leren – maar het doet dat op een zo originele wijze dat men het leerling-zijn van de schrijver in deze zin geheel vergeet, en zich (ook wanneer men zelf bijgeval met de naam van leraar is gesierd) dankbaar aan de voeten zet van deze meester. Wellicht denkt deze of gene onder de meer of minder welgezinde lezers dat ik een beetje aan het doorslaan of aan het opkammen ben. Hij vergist zich! Het is mijn stellige overtuiging dat er sinds Noordmans’ *Herscheping* (1934)³ geen belangrijker theologisch werk in Nederland verscheen dan deze *clavis scripturae*,⁴ deze sleutel tot de Heilige Schrift van Miskotte’s hand. Het is ook mijn verwachting dat het gemakkelijk wéér zeven jaren duren kan voordat er in Nederland nog eens een boek van deze klasse wordt geschreven. Ook in het eigen oeuvre van de schrijver (die de laatste jaren toch waarlijk niet heeft stilgezeten!) neemt dit boek een zeer bijzondere plaats in.

Het *Bijbelsch ABC* heeft met het reeds genoemde geschrift van dr. Noordmans verschillende dingen gemeen. Beide boeken zijn geschreven met het oog op het protestantse ‘lekenapostolaat’ (men vergeve mij de uitdrukking). Beide willen een *clavis scripturae* (een sleutel tot de Schrift) vormen, maar dan zó dat de leerling van de inleiding (van Noordmans, of van Miskotte) nu niet een eenzaam en eerzaam bijbellezer worde, maar een mede-lezer,

¹ **Kerkbeurtenblad voor Amsterdam en omgeving*, 13 februari 1942 (Jaargang 16, nummer 20), 4.

² *Dr. J. (Jan) Koopmans (1905-1945) was hervormd predikant in Elkerzee en ’s-Heer Hendrikskinderen. In 1939 werd hij studiesecretaris van de NCSV en vanaf 1941 was hij hervormd predikant in Amsterdam (Noorderkerk) en collega van Miskotte. Koopmans gold als een scherpzinnige en veelbelovende theoloog. Hij was zeer actief in het verzet tegen de Duitse bezetter, o.a. in de Lunterse Kring, en schreef illegale brochures. Koopmans bezweek in Amsterdam in maart 1945 aan de gevolgen van een verdwaalde kogel van een Duits executiepeloton. *BLGNP* 1, 100vv.

³ *Ds. O. Noordmans, *Herscheping*. Zeist: NCSV 1934.

⁴ *Naar de boektitel van de Luther-volgeling Matthias Flacius Illyricus (1567).

een voor-lezer, een verstaander en uit-legger. Naar de bedoeling laten zich dus de beide genoemde boeken zeer wel vergelijken. De gemeenschappelijkheid, de verwantschap in de gemeenschap der heiligen, grijpt evenwel dieper. Zowel Miskotte als Noordmans wil[en] de ogen van hun leerlingen openen voor de betekenis van de 'leer'; beiden achten de negentiende-eeuwse tegenstelling van 'leer' en 'leven' geheel vals; beiden wijzen aan dat men de Schrift niet recht kan voorlezen en uitleggen wanneer men dat niet doet op grond van de overtuiging van en een inzicht in haar éénheid.

Maar op dit punt aangekomen komen wij voor een merkwaardig onderscheid te staan. Ik zoek het verschil niet allereerst in het natúúrlijk verschillend geaard-zijn van de beide schrijvers, in hun hemelsbreed onderscheiden wijze van formuleren, zelfs niet in een verschillend leggen van theologische accenten. Het onderscheid ligt in het jaartal.

Noordmans' boek verscheen in 1934. Dat van Miskotte is, naar een uitgeversgewoonte die ik wel kan begrijpen, maar niet toejuichen, op de titelpagina niet gedateerd. Maar het boek kan om zo te zeggen maar één jaartal hebben: 1941. Nu is het niet mijn bedoeling deze beide boeken aan het jaar van hun verschijning vast te nagelen; ik ben integendeel van mening dat wij nog tientallen van jaren aan beide een hele kluif zullen hebben. En toch zegt het jaartal iets.

Wanneer Noordmans in 1934 de christelijke leer in hoofdtrekken uiteenzet, dan is het de kerkleer. Hij laat niet na aan te wijzen hoezeer de kerkleer onder stroom staat van de kant van de Bijbel – dat is juist een van de dingen waarom *Herscheping* terecht beroemd is geworden. Maar het boek wil toch het taaleigen van de kerk doen verstaan, en zelfs leren spreken. Zo stonden de zaken in 1934. Wij zochten de kerk; wij zochten haar niet om wille van haarzelf, maar om de Schrift; maar wij zochten de Schrift in kerk-vorm. De storm was al opgestoken en wij zagen uit naar vormen van dekking en verweer. *Geestelijke* vormen, maar toch *vormen*. Het was, ten onzent, de tijd van de strijd voor de reorganisatie.

Wanneer Miskotte in 1941 "leer" zegt, dan bedoelt hij niet meer de kerkleer. Niet dat deze hem koud laat of gestolen worden kan; zelfs niet dat hij haar van "slechts secundaire betekenis" acht in vergelijking met ándere elementen van de christelijke existentie. Maar wat thans aangevochten blijkt is niet het ene of het andere *element*, maar *de christelijke existentie* zelf. Europa blijkt in die zeven jaren gelegen te hebben in een gebied van stroomversnellingen en cataracten; en de christenheid bevindt zich – hoe weerloos! Hoe onvoorbereid! – midden in de storm. Nu worden alle mensen zenuwachtig; de een wil dit, de andere dat. Een derde wil zo min mogelijk, een vierde wenst het onderste uit de kan. Nu zegt Miskotte "leer" – en het is een woord met een nieuwe klank. Wij horen het wóórd niet voor 't eerst, en ook de klánk is ons gelukkig niet helemaal vreemd. Maar dat dit in 1941 zó gezegd moest worden – dat heeft Miskotte gezien en daar kunnen we hem decennien lang dankbaar voor blijven.

En nu blijft dit werkje nog maar aan de 'formele' kant! Het wil dat ook; het moet het zelfs, wanneer we wérkelijk eens zullen leren wat 'leer' is – en wat het níet is! Niet over de kerkleer gaat het hier, maar over de "leer der Schrift". Niet over "de leer van apostelen en profeten" naar haar inhoud, maar over de betekenis daarvan dát er 'geleerd' wordt, en hóe de structuur van het 'leren' moet zijn, zal het in déze zin een 'leren' blijven.

Ik kan alleen maar hopen dat velen zich door het boek van dr. Miskotte zullen laten onderwijzen. Wij zijn zo slecht bereid om wérkelijk iets *aan te nemen* dat we eigenlijk niet al

wisten. Ik kan alleen maar hopen dat al die goedbedoelde eigenwijzigheid eens komen mag onder de heilzame onderrichting in de elementen van het bijbels denken, zoals die in dit geschrift zijn aangewezen. Want wij hebben maar één ding nodig: *bijbels denken*, dat is: *bijbels leven*.

Men zou bijna zeggen: door de vorige oorlog heeft God ons leren vragen naar de kerk – maar we hebben niet zo héél veel tijd gekregen om het antwoord te vinden. Zo zou men ook zeggen: door deze oorlog leert God ons vragen naar de Bijbel. Onze existentiebasis is in die tussentijd aanmerkelijk smaller geworden. Wij hebben al bijna geen kerk meer dan in de vorm waarin ze in de Bijbel staat. En wat we méér hebben zullen we wellicht nog moeten loslaten. Het is een groot ding *dán* geleerd te hebben in de Bijbel te lezen.

Remedie tegen dorre onwetendheid – Miskotte's A.B.C.⁵

Kr. Strijd⁶

Vreemd

Het is een vreemd geval met de bijbel. Ik heb de indruk: er wordt veel over de bijbel geschreven, maar weinig in gelezen. Er wordt veel over gepraat, maar dit betekent vaak: over één gepraat. Er zijn bijbelkringen – maar hoeveel deelnemers denken niet 'dat ze het al weten'. Vaak komt men daardoor terecht in onvruchtbare speculaties of, even erg, in de verveling. Bij zeer weinigen ontwaakt het besef dat er in en door en na zo'n bijbelkring ook iets *gebeuren* moet.

We praten maar. We denken dat we allang weten wat we bedoelen als we het woord 'God' uitspreken. Met diepzinnige gezichten spreken we over de Almacht en de Onveranderlijkheid van God. We weten eigenlijk van tevoren, dus vóórdát wij de bijbel gaan lezen, al ontzettend veel.

Het gewone leven gaat aan ons op dergelijke kringen in de meeste gevallen voorbij – zeker het grote wereldleven. En áls dit al aan de orde komt, dan beleven de meeste deelnemers het zo dat die concrete wereldproblemen toch 'eigenlijk' niets te maken hebben met dat stuk uit de bijbel dat die avond gelezen werd. Het kost ontzettend veel moeite – ik spreek uit jarenlange ervaring – deze ban van dorre onwetendheid te doorbreken.

Het is nodig dat dit gebeurt, want tallozen, óók veel kerkmensen en bijbelkring-bezoekers, zitten vol karikaturen omtrent God, wanen, kromme gedachten. We zouden daarvan bevrijd kunnen worden door *werkelijk* de bijbel eens te lezen. Wij zouden dan in de ruimte worden gezet.

Ik heb dat zelf indertijd sterk ervaren toen ik mijn dissertatie over Anselmus⁷ schreef, waarbij dus de Verzoening centraal stond. In het laatste deel van het boek heb ik mij intens beziggehouden met de vraag: wat zegt *de bijbel* nu over de verzoening? Ik heb toen, via exegese en bijbelse theologie, merkwaardige ontdekkingen gedaan. En niet alleen merkwaardige, maar ook bevrijdende. Duidelijk is mij toen gebleken dat allerlei theorieën en formuleringen, die vaak ook door zogenaamde bijbelvaste christenen gebruikt worden, geen enkele steun in de bijbel vinden. Mijn stelling luidt dan ook: juist door de bijbel komen we van veel onbijbelse verwarringen af. Wij hebben in zeer veel gevallen een bevrijdende *bijbelse correctie* nodig van onze zogenáámd bijbelse opinies en principes.

Ik noem nog één ding dat de situatie der dorre onwetendheid typeert. Hoe vaak horen we nog dat 'de leer' onbelangrijk is – het gaat om 'het leven'. Al dat gedoe met de bijbel, zo zegt men, is niet van praktisch gewicht. De wereld waarin wij leven heeft wel wat anders nodig. Ik kan niet anders dan instemmen met dit verwijt als ik zie *hóe* wij doende zijn met de bijbel.

⁵ *Artikel in *Hervormd Amsterdam* (kopblad van *Hervormd Nederland*), uit 1967 (datum onbekend), recensie van de uitgave van *Bijbels ABC* uit 1966.

⁶ *Dr. Kr. (Krijn) Strijd (1909-1983), hervormd predikant te Blija, Oisterwijk, Hengelo (Ov.), Den Bosch en Amsterdam (vanaf 1961). Tevens studiesecretaris van *Kerk en Vrede*, pacifist en actief in de PSP. Hij werd in 1968 kerkelijk hoogleraar in de ethiek aan de Universiteit van Amsterdam tot aan zijn emeritaat in 1976. *BLGNP* 6, 301vv.

⁷ **Structuur en inhoud van Anselmus' "Cur Deus homo"*. Assen: Van Gorcum 1958.

Dat is vaak een onvruchtbare en frustrerende aangelegenheid.

Maar – er is ook nog een ánder ‘omgaan’ met de bijbel mogelijk. Juister is het te zeggen dat het eerst genoemde helemaal geen ‘omgaan’ met de bijbel betekent, al lijkt het uiterlijk misschien nog zo vroom. Tussen ‘leer’ en ‘leven’ is, bijbels gezien, geen tegenstelling. Waar halen wij de nonsens vandaan. Eén voorbeeld: de kerkvoogdij hier in Amsterdam tobt met het geld – een afschuwelijke situatie. Het is naar mijn vaste overtuiging bijbels verantwoord te zeggen: als de thans bestaande studiekringen *werkelijk* met de bijbel zouden bezig zijn, dan zou dat veranderingen teweegbrengen en reële invloed hebben op de gang van zaken in de gemeente – zowel wat de fantasie van de aanpak van het werk als wat de geldelijke inkomsten van de kerkvoogdij betreft. Zó nauw zijn ‘leer’ en ‘leven’ op elkaar betrokken. Maar wie gelooft dit nog? Wij rekenen met ons eigen uitgedachte abc.

A.B.C.

Deze lange inleiding heeft alles te maken met het boek van prof. dr. K.H. Miskotte, *Bijbels ABC*. Dit boek kwam voor het eerst uit in de bezettingstijd, in het najaar van 1941. Het werd geschreven als richtingwijzer en steun voor bijbelkringen. Na 25 jaar is het nu door Ten Have in Amsterdam als paperback uitgegeven. Hier en daar gewijzigd, met diverse toevoegingen – maar in hoofdzaak dezelfde tekst. Ten Have heeft daarmee een goed werk gedaan.

Dit boek heeft *aan actualiteit nog niets verloren*. Ik begrijp niet hoe een recensent heeft kunnen zeggen: “dit boek is nu een historisch document geworden”.⁸ Was het maar écht waar... was het maar zo dat we in de kerk konden zeggen: wat Miskotte toen zó gezegd heeft is in ons bloed en geest gegaan... dit is “been van mijn gebeente en vlees van mijn vlees”.⁹ Maar daar lijkt het heus niet op!

En al die vragen dan die ons vanuit de ‘nieuwe theologie’ bereiken en die het ons zo bar moeilijk kunnen maken? U moet nu maar van mij aannemen – ik heb er trouwens meer dan eens over gepreekt in Westerkerk-avonddiensten – dat ik mij helemaal niet gemakkelijk afmaak van Robinson, Van Buren, Harvey Cox, Altizer, Vahanian, Sölle, enz.¹⁰ Maar wanneer ik de gesprekken meemaak over deze ‘nieuwe theologie’, dan vraag ik mij af: wat weten zij die druk praten over de daar aan de orde gestelde thema’s eigenlijk van de *bijbel*? Kennen ze die alleen maar via karikaturen, via slogans, via tot op de daad versleten argumenteringen? Kennen ze de bijbel dan helemaal niet *via de bijbel*?

Het is nu uitgerekend vanuit déze situatie dat ik blij ben met de nieuwe uitgave van Miskotte’s *Bijbels ABC*. Het is in zoverre een ‘historisch document’ dat het precies in *onze historie* van 1967 past. Het boek is zakelijk, maar de zaak waarom het gaat brengt de schrijver vaak in een vervoering die ieder die de bijbel *vanuit de bijbel* enigszins kent allerm minst vreemd aandoet. Daardoor werkt dit boek inspirerend – er gaan nieuwe en bevrijdende ruimten voor ons open. Zo is het boek ook activerend. Het is mij herhaaldelijk opgevallen hoe steeds weer ‘de ethiek’ *organisch* aan de orde komt. Deze ‘leer’ is naar zijn

⁸ *Onbekend wie dit schreef.

⁹ *Genesis 2:23.

¹⁰ *Strijd verwijst hier naar de theologen die in de jaren ‘60 de secularisering in hun theologie verwerkten en onder de wat plompe verzamelnaam ‘God-is-doodtheologie’ gerangschikt werden. Hij noemt de Engelse bisschop John A.T. Robinson (*Honest to God*), de Amerikanen Paul Van Buren (*The Secular Meaning of the Gospel*), Harvey Cox (*The Secular City*), Thomas Altizer (*The Gospel of Christian Atheism*), de Amerikaanse Fransman Gabriel Vahanian (*The Death of God*) en de Duitse Dorothee Sölle (*Stellvertretung*).

wezen ook 'leven'. De 'daad' breekt ieder ogenblik weer uit het 'woord' naar buiten. Maar – dan moeten wij ook eerst willen luisteren. Wij moeten – zoals Miskotte dat in een ander boek *Als de goden zwijgen* noemt¹¹ – een grote opruiming houden. Want wij maken het ons, door onze eigen theorieën en vaststaande begrippen, onmogelijk te verstaan wat de bijbel nu eigenlijk te zeggen heeft. Zo gaan wij er – ook als kerkmensen – maar steeds vanuit dat 'God' het Opperwezen en de Oneindige is. Verder staat het voor ons van tevoren vast 'dat God alles kan'. En dan hebben wij nog onze eigen vaste inzichten en 'overtuigingen' omtrent Gods almacht, onveranderlijkheid, enz. Wij beginnen altijd weer, op eigen houtje, met een 'verre' God, in plaats van met Immanuël: mét ons (en niet bóven ons) is God. Dit alles wordt door Miskotte omvérgekegeld. Wij moeten eerst luisteren, zegt hij. Als wij nu écht willen te weten komen wat de bijbel zegt, dan moeten we niet met een heleboel *eigen* principes op die bijbel afstappen. Dat is natuurlijk moeilijk. Het is zelfs ergerlijk. Wij willen ook in dit opzicht ons 'leven' niet verliezen. Maar het is nodig. Wij moeten toch van al die karikaturen af. Daar wil het ABC ons bij helpen.

De Leer en de Naam

Zo spreekt Miskotte over 'Leer' (Hebreeuws: Thora). Ik schrijf één passage over:

"Thora, Leer, is zo wijd, dat de verhalen van de aartsvaders en het lijden in Egypte en de tocht door de woestijn er een geladen element van zijn hoe iemand (zullen we hem wel 'God' noemen, zolang de mensen daaronder een Macht, een Almacht verstaan?) op aarde is omgegaan met de aardekinderen, ergens op die weg, zus of zo, in heil en onheil. Zij hebben Hem 'Jahve' genoemd, d.i. 'Ik zal zijn die ik zijn zal'. En dit mag men in het geheel van de Leer als de grond van alle vreugde beschouwen: dat Jahve HET INITIATIEF HEEFT EN HOUDT. Wanneer de moderne mens opbotst tegen Hem die 'God' genoemd wordt, dan is hij inderdaad mondig geworden en rijp voor het abc. Maar wanneer hij Jahve het initiatief wil ontnemen om zelf weer creatief te zijn in religieuze en morele ontplooiing, dan wordt hij een REBEL TEGEN HET HEIL, een speler met het hoogste goed."¹²

Ik zou nog veel meer uit dit boek willen overschrijven. In mijn preek in de Westerkerk-avonddienst van 28 mei heb ik er overigens veel van doorgegeven. Ik ga dat hier niet allemaal herhalen.

Het hele boek door legt de schrijver er de nadruk op dat het gaat om 'de Naam'. Het is de naam Jahweh, het beste weer te geven met 'Ik zal bij u zijn, zoals Ik bij u zal zijn'. Dát is het begin. Het begin is niet dat de 'Godheid' een bovennatuurlijke, abstracte Macht is, een X, de Onbekende. 'Naam' wijst op Tegenwoordigheid, Heil, Bewogenheid, Liefde. "Dat God Liefde is, dat kan – goddank – niet worden bewezen, maar dat wordt ons – godlof – betuigd, dat wordt in de bijbel niet betoogd uit Zijn eeuwig Wezen, dat wordt ons verteld, verteld en nog eens verteld."¹³

Zó moeten wij het zgn. 'Oude Testament' lezen. En het zgn. 'Nieuwe Testament', Jezus Christus is de Naam waardoor wij het wezenlijke kennen van wat ons te kennen werd gegeven, waardoor wij naar achteren ziende en voorwaarts speurend het wereldwerk Gods zien als *heil*.

¹¹ *Amsterdam: Holland 1956.

¹² *Editie 1966, 20.

¹³ *Idem, 70.

Wanneer wij zulke zinnen niet als vrome constateringën lezen, maar als uitingen van een Realiteit, *waarin wij mógen délen* (met drie verschillende accenten), dan worden wij getrokken, betrokken in een nieuw en bevrijdend bestaan.

Eérst de Naam. Dát is de revolutie die het bijbelse denken zoals Miskotte dit hier in woorden probeert te vatten bij ons kan aanbrengen. *Binnen* deze Naam, verbonden met deze Naam, kan al het andere: Almacht, Onveranderlijkheid, Eeuwigheid, enz. zijn plaats vinden. Zo krijgen de oerwoorden van de bijbel: Verbond, Weg, Heiliging, Verwachting, enz. hun eigen gekwalificeerde klank.

Een misverstand dat misschien gerezen kan zijn wil ik noemen en, hoop ik, wegnemen. Men moet niet denken dat men door Miskotte's boek te lezen nu minder 'last' zou krijgen van de vragen die o.a. vanuit de 'nieuwe theologie' op ons afkomen. Maar men zal – en ik acht dit van het hoogste belang – door dit boek op z'n minst *te weten kunnen komen* waar het in de bijbel nu eigenlijk om gaat. Dat Robinsons geschriften zoveel weerklank hebben gevonden vindt zijn oorzaak in de onbijbelse klank en inhoud van veel 'kerkelijk' spreken over God. Dat Van Buren ten slotte de knoop doorhakt en zegt: laten we nu maar eens ophouden het woord 'God' te gebruiken, komt voort uit de praktijk van die christenen die steeds maar weer over God als over 'het Opperwezen' spreken en zingen (vgl. Psalm 81:1 oude berijming). Verder: men denke niet dat Miskotte 'het allemaal even eenvoudig vindt'. Steeds weer – want het is niet een zaak van: eenmaal en nu is het in orde – moet hij zich gewonnen geven aan de nieuwe, voor ons verrassende Werkelijkheid van de Naam. Een bewijs: "Dat God *goed* genoemd wordt, dat is het uiterste van het menselijke woord, hetwelk door alle vagevuren van de aanvechting is gegaan."¹⁴

Ten slotte

Ik zou graag willen dat een paar kringen hier in Amsterdam zich met dit *Bijbels ABC* nu eens echt gingen bezighouden. En dan dat men, niet met een sprong, maar zo, dat men om zo te zeggen VANZELF bij Vietnam en bij de Kerkvoogdij terechtkwam. Met opzet kies ik het woord: terecht..., daar zit de verrassing in én het besef van: dit is op z'n plaats. Het boek van Miskotte is de f 9,75 meer dan waard. Dat heeft u wel gemerkt.

¹⁴ *Idem, 102.

Miskotte leert ons lezen¹⁵

G.H. ter Schegget¹⁶

Miskotte's boekje *Bijbels ABC* is al zeer oud; het verscheen voor het eerst in het kille oorlogsjaar 1941 en was toen een hart onder de riem van veel christenen en joden. Was het dan een actueel boek? Zeker, maar men zag het er niet van af. Het zijn geen gebundelde 'tijdredes'. Het gaat in dit geschrift om de bijbelse grondwoorden. Die worden door deze leermeester, om zo te zeggen, letter voor letter op de leesplank gelegd. Wij leren lezen! Rondom woedde het heidendom en het nihilisme en dat het vat kreeg op de geesten kwam omdat er zoveel analfabeten waren, mensen die de bijbelse grondwoorden niet konden lezen en verstaan. Miskotte dacht: als je de mensen de bijbel leert lezen zullen zij immuun worden tegen fascistische besmetting. Hij had gelijk, toen en nog.

Bijbelse grondwoorden. Wat zijn dat? Laten wij eens niet in het boekje kijken, maar uit ons hoofd zeggen: dit en dat zijn de belangrijkste woorden uit de taal van het geloof. Nu, eeuwigheid, godsdienst, persoonlijkheid, vroomheid, ideaal, deugd, hogere dingen, onsterfelijkheid, ziel, voorzienigheid, oneindigheid, beginselen, beschaving, de zin der dingen. Mis, mis en nog eens mis! Al die woorden spelen in de Bijbel geen of nauwelijks een rol. En als ze erin voorkomen betekenen ze totaal iets anders dan wij eronder plegen te verstaan. Bijbel lezen is: steeds weer uit de stereotypen van het westerse denken worden uitgestoten. Bijbel lezen is hóren! Wat? De taal der liefde, die God tot mensen spreekt.¹⁷ Daarover moeten wij het hebben, als wij dit boekje nog weer eens aan de lezers van *Trouw/Kwartet* presenteren. Ik weet zeker dat heel velen onder alle leeftijdsgroepen aan dit geschrift veel kunnen hebben.

Afleren

Waarom moeten, of liever mogen wij het alfabet leren? Om één ding gaat het daarbij. Eenzijdig gezegd: leren is af-leren hoe het niet is. En het is niet zoals wij denken dat het vanzelfsprekend is. In de Bijbel is niets vanzelfsprekend. Sterker: is alleen het niets 'iets' dat vanzelf spreekt. Dat is het verschrikkelijke van het niets. Het heeft je zomaar te pakken, juist als je denkende denkt heel vroom en diepzinnig en hooggeestelijk bezig te zijn. In de Bijbel gaat het erom dat God spreekt en dat is niet vanzelfsprekend. En ook dat is nog weer fout gezegd! Want wie is God? Dat de Here God spreekt. Dat is beter, maar ook dat is geen formule die garanties biedt dat wij onder zijn naam niet zelf aan het buikspreken zijn. Wij komen door het lezen van de heilige Schrift tot een gelijkgestemde eenvoud, een

¹⁵ *Recensie van de 4de editie van *Bijbels ABC* (1973), in dagblad *Trouw/Kwartet*, 10 maart 1973, T3/K4. Deze recensie is afgedrukt achterin de 7de uitgave (1992), 197-200.

¹⁶ *Dr. G.H. (Bert) ter Schegget (1927-2001), was hervormd predikant, docent aan de Sociale Academie De Horst en vanaf 1981 hoogleraar christelijke ethiek aan de Universiteit van Leiden. Hij noemde zichzelf vaak in hoge mate schatplichtig aan het werk van Miskotte. Zij werkten enkele jaren samen eind jaren '60 in de redactie van *In de Waagschaal*: Miskotte als hoofdredacteur en Ter Schegget als redactiesecretaris. Miskotte schreef een inleiding in de handelsuitgave van het proefschrift van Ter Schegget: *Het beroep op de stad der toekomst – ethiek van de revolutie*. Haarlem: Bohn 1971. Ter Schegget schreef een inleiding bij de 7de uitgave van *Bijbels ABC* (1992): 'Een betere weerstand' en een 'Einführung' bij de tweede Duitse editie (1997).

¹⁷ **De taal der liefde* was ook de titel van een opzienbarend boek van Gerard Reve (1972).

gevoelige openheid voor wat er door profeten en apostelen bedoeld wordt. Nee, nog anders: voor wat zij gehoord hadden en doorgaven, dat de bedoeling en bestemming en belofte van het menszijn is. Ook dit is nog weer te vaag, te algemeen: tot ons komt in hun woorden de liefdesbetuiging van de God van Israël zelf. Wat Hij bedoelt, beoogt en wil. Wie Hij voor ons is. Wees stil tot God! Stel dat het waar is – dat de Schepper van hemel en aarde je liefheeft en dat je niet eenzaam bent, maar een door Hem bemind wezen. Het zou een mooi en hoopvol principe zijn om van uit te gaan! Profeten en apostelen zeggen: je bent bemind. Hij is geen veronderstelling. Hij is goddelijke werkelijkheid. Van hieruit begint het leven! Denken is een levensdaad. En denken is uiteindelijk: horen naar Zijn stem. Alleen zó leef je! Wie niet hoort, is doof en dood.

En wij?

Gaat het niet óók om onze godsdienst? Want we willen natuurlijk meteen verder. God, God heeft ons lief. Dat deed Hij voor ons! Wat doen wij voor Hem? Zulke linke jongens zijn we: wij willen het dan wel toegeven dat Hij eerst wat gedaan heeft, maar nu wij. Wij willen niet blijven bij de bevrijder. Wij denken altijd weer dat het leven dan pas begint als wij ervandoor gaan op avontuur, weg van onze minnaar; op kruistocht voor onze minnaar. Of wij willen optreden als zijn advocaat. Weet ik veel. Niets van dat al is ons toegestaan in de Bijbel. Daar wordt ons gezegd: jullie zijn kinderen, kinderen en erfgenamen van de God en Vader van Jezus Christus. Wees nu maar een blij en vrij kind, eenvoudig en luister! Want in je oren klinkt de stem van Abba: ik heb je lief! Miskotte citeert een gedicht – ik denk van Guido Gezelle:

“Aanschouwende en bevroedende in
als uiterst einde ’t oerbegin;
de grond van alles, méér gezeid
maar nog niet al: Gods eerstigheid!”¹⁸

Geen tegenstelling

Ik kan mij indenken dat menige lezer al bijna afgehaakt heeft. Is dit nu allemaal zo bijzonder? Ja, wis en waarachtig is dit bijzonder. Het zet heel onze verkeerde wereld weer op zijn voeten! In onze wereld namelijk heerst er een tegenstelling die geen tegenstelling is: heidendom en religie. Wij (de *in-group*) zijn godsdienstig, christelijk, religieus, beschaafd, idealistisch, deugdzaam. Zij (de *out-group*) heidenen, onbeschaafd, atheïstisch, materialistisch. De B-52's vlogen af en aan om het ze in te peperen.¹⁹ Ja, daar heeft het mee te maken. U kunt het geloven of niet, maar het is zo. Het *Bijbels ABC* kan het ons leren: het heidendom is onze religie, de religie is ons heidendom. Juist ons christendom kan die religie zijn. Leugen is bij uitstek een christelijke zonde! Want hoorders der waarheid willen wij niet zijn, wél: bezitters ervan. Achter onze religie verbergen wij de waarheid over onszelf, namelijk dat wij uit roofzucht moorden, stelen, omkopen,

¹⁸ *Slot van het gedicht 'o Wilde en onvervalschte pracht' uit *Tijdkrans* van Guido Gezelle (1830-1899). Gezelle ontleent het woord 'eerstigheid' aan de Brusselse mysticus Jan van Ruusbroec (1293-1381): "Alre creature sake ende yerstigheid" (oorzaak en beginsel van heel de geschapen werkelijkheid) uit de *Gheestelike brulocht* (ca. 1335). Zie de tekst in *MVW* 16, 37.

¹⁹ *Ter Schegget schreef zijn recensie in de laatste fase van de Amerikaanse interventieoorlog in Vietnam.

folteren en bedriegen. In de religie aanbidden wij de hoogste potenties van onszelf. Wij zijn op zoek naar het andere, het hogere, het eeuwige, het ideële – en wij vinden niets anders dan onszelf: trage, hoogmoedige mensen, die op roof uit zijn, vooral op de roof van de goddelijkheid! Deze zichzelf zoekende mens, die dood en verderf zaait, vindt in de religieuze leugen de camouflage van zijn nihilisme; zijn rooftocht wordt tot een kruistocht! De op zijn eigen vergoddelijking beluste mens beweert dat hij een verdediger van het geloof is. Dat is een infame christelijke leugen in het aangezicht van Hem die het goddelijk zijn geen roof heeft geacht, maar zichzelf ontledigde en mens werd onder de mensen, slaaf onder de slaven (Fil. 2 vers 5vv.).²⁰

Wat is de A van het alfabet? Dat is de Naam, de naam van God, die door de schrijverkes wordt geschreven.²¹ Israëls God treedt op te midden van de goden en machten! Hij openbaart zich aanspreekbaar. De Hebreëen zuchtten en schreeuwden onder de Egyptische slavernij en de Bevrijder hoorde het. Hij kwam tot Mozes en zei: Ik ben er zoals Ik er ben. Jij zult in mijn Naam, als profeet, de strijd tegen de Egyptische goden en machten aan mogen binden. Ik zal met je zijn. Zelfs: gij zult (hem) tot God zijn (Ex. 3:16). De heer wordt 'god' onder de goden – ja mens onder de mensen! Laat mijn mensenvolk trekken.

Offergang

Ik kan er in dit bestek niet alles van verhalen. Laten wij het maar zo samenvatten: als er goden zijn, en ze zijn er, want ons leven is overwoekerd door bovenpersoonlijke machten en krachten, voor ons is er maar één god en dat is Adonai, de Vader van de Messias Jezus. En als je dan leest van de bevrijding uit Egypte en je hoort wat Mozes in zijn Naam zegt en doet, dan zing je: Je kunt het wel zien, dat is Hij! "Er zou echter iets wezenlijks onuitgesproken blijven, dat ongezegd, een verraad zou kunnen zijn aan de Naam. Ik bedoel dat de Liefhebbende, gegeven de toestand waarin Hij de uitverkorene vindt, niets anders dan de weg kan gaan van een offergang". (Miskotte)²²

Wat moet ik nog zeggen? Niets meer dan: neem en lees!²³ Ik denk dat het waar is: op dit degelijke, ouderwetse leesplankje leren wij de grondwoorden van de menselijke emancipatie spellen. Zo zullen ontstaan, in plaats van onze vooral door traditie bepaalde kerken, verenigingen en partijen: 'kernen van mondigheid', kiemcellen van een komende oecumene, die de gewetens wakker schudt, zodat we het nooit, nooit, nooit meer denken dat het bestemde goed is, het gevestigde heilig, maar eindelijk geloven dat deze Minnaar-van-Mensen, deze Bevrijder-van-Slaven de schepper is van alle dingen, zodat het er niet om gaat dat wij uit deze wereld gered worden, maar dat het erop aankomt en op aangaat dat deze wereld wordt wat zij is: theater van Zijn Glorie!

²⁰ *Twee jaar later verscheen Ter Scheggets monografie over *Het lied van de Mensenzoon* in Filippienzen 2: 6-11. Baarn: Ten Have 1975.

²¹ *Verwijst naar het gedicht 'Het schrijverke' (1857) van Guido Gezelle, over het gelijknamige insect, dat op het water 'loopt' en lijkt te 'schrijven', met de slotregels: "Wij schrijven, herschrijven en schrijven nog, / den heiligen Name van God!" Voor het eerst verschenen in *Vlaemsche Dichtoefeningen* (1858).

²² *Zie MVW 16, 92.

²³ *"Tolle, lege!" Uit de *Confessiones* (8, XII, 29) van Augustinus.

Man in Voorst, vriend, voortrekker en weggenoot, wees gegroet en wees gezegend! Ik hoop dat veel lezers van *Trouw/Kwartet* uw boek zullen lezen en herlezen. God zij geloofd, gij zijt nog lang niet gedooft!